

ELGESIO SUNKUMŲ TURINČIŲ PAAUGLIŲ MENTALIZACIJOS YPATUMAI

Lina Gervinskaitė-Paulaitienė¹, Rasa Barkauskienė
Vilniaus universitetas, Lietuva

Santrauka. Problema. Mentalizacija – tai savo ir kitų žmonių elgesio supratimas atsižvelgiant į jų vidines psichikos būsenas (Allen ir kt., 2008). Keliama prielaida, kad mentalizacijos sunkumai siejasi su psichopatologija. Pradedama domėtis elgesio problemų turinčių vaikų (Sharp, 2008; Ha ir kt., 2011) ir suaugusiųjų mentalizacijos ypatumais (Bateman, Fonagy, 2008), siekiant atskleisti galimas mentalizacijos sunkumų ir tarpasmeninių problemų sąsajas, nustatyti pagrindinius elgesio sunkumų turinčių asmenų mentalizacijos ypatumus ir tuo remiantis pagrįstai organizuoti intervencijas. Vis dėlto tyrimų, atskleidžiančių, kokiais mentalizacijos ypatumais pasižymi paaugliai, turintys elgesio sunkumų, trūksta. Šio darbo tikslas – atskleisti paauglių, turinčių elgesio sunkumų, mentalizacijos ypatumus. **Metodai.** Tyrime dalyvavo 40 socializacijos centruose ugdomų paauglių ir 45 paaugliai, lankantys vidurines mokyklas. Remiantis auklėtojų ir tėvų pateikta informacija, taikant ASEBA grupės klausimynus (Achenbach ir Rescorla, 2001), atrinkti 36 paaugliai, pasižymintys elgesio sunkumais, ir 40 paauglių, neturinčių elgesio sunkumų. Norint suprasti, kokie mentalizacijos ypatumai būdingi paaugliams, turintiems elgesio sunkumų, specialiai šiam tyrimui sukurtas metodas – situacinės istorijos (SI), leidžiantis vertinti, kaip paaugliai aiškina kitų žmonių elgesį. Tyrime taip pat naudotas Minčių skaitymo iš akių testas (Baron-Cohen ir kt., 2001), vertinantis kito žmogaus vidinių būsenų atpažinimą iš akių srities. **Rezultatai ir išvados.** Tyrimo rezultatai rodo, kad turinčių elgesio sunkumų paauglių į kitus žmones nukreipta mentalizacija yra prastesnė nei paauglių, neturinčių elgesio sunkumų. Aiškindami kito žmogaus elgesį šie paaugliai prasčiau identifikuoja jo patiriamą emociją ir elgesio intenciją ir prasčiau atpažįsta vidines kito žmogaus būsenas. Kartu nustatyta, kad tie elgesio sunkumų turintys paaugliai, kurie geba tiksliau paaiškinti kito žmogaus elgesio priežastis, tiksliau atpažįsta ir kito žmogaus vidinę būseną.

Pagrindiniai žodžiai: mentalizacija, elgesio paaiškinimai, emocijų identifikavimas, vidinių būsenų atpažinimas, elgesio problemos, paauglystė.

¹ Adresas susirašinėti: Vilniaus universiteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra, Universiteto 9/1, LT-01513 Vilnius, el. p.: lina.gervinskaite@sf.vu.lt

ĮVADAS

Mentalizacija – tai savo ir kitų žmonių elgesio supratimas atsižvelgiant į jų vidines psichikos būsenas (Allen ir kt., 2008). Gana tiksli mentalizacija yra vienas svarbių sėkmingos raidos, vidinio ir tarpasmeninio funkcionavimo veiksnių. Plėtodami šį požiūrį, mentalizacijos teorijos autoriai (pvz., Fonagy, Bateman ir Bateman, 2011) kelia prielaidą, kad vienokie ar kitokie mentalizacijos sunkumai visuomet siejasi su psichopatologija. Kol kas daugiausia empirinių tyrimų nagrinėja ribinį asmenybės sutrikimą turinčių asmenų mentalizacijos sunkumus (Fonagy, Bateman, 2003; Lecours, Bouchard, 2011). Remiantis mentalizacijos teorija ir šių tyrimų rezultatais, kuriamos psichologinės intervencijos, skirtos kaip tik ribinį asmenybės sutrikimą turintiems asmenims. Jų naudą rodo efektyvumo tyrimai (Bateman, Fonagy, 2008, 2009). Šių intervencijų efektyvumas skatina kelti klausimą apie galimybes mentalizacijos teorija grįstas intervencijas taikyti kitų psichologinių sunkumų atvejais. Siekiant pagrįstų ir efektyvių intervencijų, svarbu tyrimais atskleisti mentalizacijos sunkumus, būdingus žmonėms, turintiems kitų psichologinių sunkumų. Pradedama domėtis elgesio problemų turinčių vaikų (Sharp, 2008; Ha ir kt., 2011) ir suaugusiųjų mentalizacijos ypatumų (Bateman, Fonagy, 2008) sąsaja su šių asmenų patiriamais tarpasmeniniais sunkumais. Pirmieji tyrimų rezultatai rodo (Sharp, 2008; Ha ir kt., 2011), kad galima daryti prielaidas apie prastesnę elgesio sunkumų turinčių vaikų mentalizaciją tarpasmeninėse situacijose, vis dėlto tyrimų, galinčių atskleisti, kokiais mentalizacijos ypatumais pasižymi paaugliai, turintys elgesio sunkumų, trūksta. Taigi šiuo tyrimu siekiama nagrinėti į kitus nukreiptą mentalizaciją (kai aiškinamas kitų žmonių elgesys), kurios svarbiausi elementai yra kitų žmonių elgesio intencijų (ketinimų) ir emocijų identifikavimas aiškinant elgesį ir vidinių būsenų atpažinimas.

MENTALIZACIJOS SAMPRATA

Mentalizacija lemia, kad kitas žmogus yra suprantamas kaip asmuo, turintis vidinį pasaulį, jausmus, mintis ir troškimus (Fonagy ir kt., 2004). Kartu tai ir gebėjimas suprasti save, savo mintis, jausmus, elgesį ir tinkamai reguliuoti juos sąveikaujant su kitais žmonėmis. Mentalizacija yra kompleksinis gebėjimas, kurį galima apibūdinti remiantis skirtingomis

dimensijomis. Viena dimensijų išskiriama pagal tai, kieno elgesį bandoma suprasti – savo paties (tai į save nukreipta mentalizacija) ar kito žmogaus (į kitą nukreipta mentalizacija). Remiantis kita dimensija, mentalizacija apibūdinama atsižvelgiant į tai, kiek ji vyksta intuityviai, automatiškai, o kiek sąmoningai, stengiantis. Dažnai mentalizacijos procesas yra intuityvus, automatiškas, jis vyksta be sąmoningos kontrolės ar valios pastangų. Autoriai (pvz., Allen, 2006) šį mentalizacijos aspektą pavadina implicitine mentalizacija. Kitame šios dimensijos poliuje yra eksplikitinė, sąmoninga, kontroliuojama mentalizacija. Tai galvojimas, kalbėjimas, pasakojimas apie vidines būsenas, jų refleksija (Allen ir kt., 2008). Nors implicitinis ir eksplikitinis poliai nurodo du skirtingus mentalizacijos aspektus, jie nėra visiškai atskiri ar nesuderinami, žmonės dažnai pereina iš implicitinės į eksplikitinę mentalizaciją ar atvirkščiai, o kartais mentalizuoja abiem būdais (Choi-Kain, Gunderson, 2008).

Darant prielaidas (tiek implicitiškai, tiek eksplikitai) apie savo ir kito žmogaus elgesį, svarbu remtis ir išorinio (fizinio), ir vidinio (psichikos) pasaulio informacija (pvz., tiek matomu elgesiu, tiek viduje išgyvenamais jausmais). Sėkminga mentalizacija leidžia suprasti, kad vidinis pasaulis nėra tolygus išoriniam ir kad yra išorinės ir vidinės realybės ryšys (Fonagy ir kt., 2004). Sunkumai suprantant kitą žmogų gali atsirasti tuomet, kai jo elgesys interpretuojamas remiantis arba tik fizinais elgesio ženklais, arba kai visiškai neatsižvelgiama į juos, fizinę realybę ir vidinis pasaulis interpretuojamas pernelyg plačiai.

Mentalizacijos gebėjimas yra būdingas kiekvienam žmogui (Allen ir kt., 2008), tačiau jis gali būti išstobulintas skirtingu lygmeniu ir ne visada vienodai sėkmingai taikomas. Žmogus, pasižymintis gana gera mentalizacija, susidurs su situacijomis, kuriose jis netiksliai supras savo ar kito žmogaus elgesį, tačiau kol tokios situacijos yra retos, jos nesudaro didelių vidinio ir tarpasmeninio gyvenimo sunkumų ir neturi sąsajų su psichopatologija. Apie mentalizacijos sunkumų ir psichopatologijos sąsajas pradedama svarstyti tuomet, kai žmogus nuolat netiksliai supranta savo ir kitų žmonių vidinį pasaulį, negeba įsivaizduoti kito žmogaus perspektyvos ar pažvelgti į save iš šalies.

Mentalizacijos gebėjimas yra labai svarbus raidos pasiekimas, kuris vystosi palaikant prieraišumo santykius su tėvais (ar kitais artimiausiais globėjais) kūdikystėje ir vaikystėje (Bateman, Fonagy, 2008), o įtvirtinamas paauglystėje. Šiuo tarpsniu kartu su sparčiai besivystančiais kognityviniais, emociniais gebėjimais mentalizacijos galimybės plečiasi.

Nors mentalizacijos raidai didžiulę reikšmę turi vaikystės prieraišumo santykiai, mentalizacija gali būti lavinama ir vėlesniuose gyvenimo etapuose, palaikant prieraišumo santykius su tėvais, bendraamžiais ar per psichologines intervencijas (Fonagy ir kt., 2004).

ELGESIO SUNKUMAI IR MENTALIZACIJOS YPATUMAI

Elgesio sunkumų turintiems paaugliams būdinga agresija, kitų žmonių teisių nepaisymas, nuosavybės gadinimas (Hill, 2002), jų elgesys turi poveikį bendruomenei, visuomenei, kurioje tokie paaugliai gyvena. Mentalizacijos teorijos autoriai daro prielaidą, kad destruktivus į kitą žmogų nukreiptas elgesys gali atsirasti, kai bendraujant su kitu žmogumi nėra daromos prielaidos apie jo išgyvenamas emocijas, jam kylančias mintis, jis nelaikomas vidinį pasaulį turinčiu subjektu, t. y. jis nementalizuojamas (Fonagy, 2003). Į kitą žmogų nukreiptos mentalizacijos stoka gali lemti kitų žmonių dehumanizavimą ir pažeminimą, nepriskiriant jiems subjektyvių psichinių išgyvenimų ir negebant galvoti apie juos daugiau kaip fizinius objektus (Fonagy, 1998). Net ir tada, kai kitas žmogus yra suprantamas kaip vidinį pasaulį turintis subjektas, gali pasireikšti elgesio sunkumų turinčių žmonių į kitus asmenis nukreiptos mentalizacijos iškraipymai, kito žmogaus emocijų, minčių numatymas gali būti naudojamas socialinės manipuliacijos ar destruktivaus elgesio tikslais (Sharp, 2006).

Vienas svarbių į kitus nukreiptos mentalizacijos aspektų – kito žmogaus elgesio intencijų (ketinimų) priskyrimas ir numatymas, remiantis išoriniame pasaulyje pastebimu elgesiu (Fonagy ir kt., 2007). Stebėdamas kito žmogaus elgesį ir siekdamas jį suprasti, stebintysis daro prielaidas apie tai, kokie ketinimai slypi už matomo elgesio. Nuo to, kokią intenciją asmuo priskiria kitam žmogui, priklauso, kaip jis reaguos, elgsis su tuo žmogumi.

Elgesio sunkumų turintys vaikai gali suprasti kitus žmones, tačiau yra linkę daryti netikslias prielaidas apie kitų žmonių ketinimus (Sharp, 2006; Ha ir kt., 2011). Netinkamai mentalizuojantys asmenys priskiria negatyvias intencijas kitiems, kai tokių intencijų nėra, ir sunkiai keičia savo lūkesčius apie kitus žmones (Twemlow ir kt., 2005). Dodge's (1993) agresyvių vaikų tyrimai atskleidžia, kad susidūrę su bendraamžiais, kurių intencijos neaiškios, koduodami informaciją jie selektyviai reaguoja į elgesio ženklus, rodančius priešišką bendraamžio nusiteikimą, ir ignoruoja situaciją švelninančius ženklus. Tai byloja, kad agresyvūs vaikai

prasčiau geba identifikuoti kito žmogaus intenciją lyginant su neagresyviais vaikais.

Antras svarbus į kitus žmones nukreiptos mentalizacijos aspektas – emocijų identifikavimas, t. y. nustatymas, kokią emociją išgyvena kitas žmogus stebimoje situacijoje. De Wied ir bendraautorė (2005) tyrimai rodo, kad, reaguodami į kito žmogaus situaciją, vaikai, turintys elgesio sunkumų, nurodo mažiau teisingų emocijų reakcijų, pasižymi didesniais emocijų identifikavimo netikslumais. Vaikai, turintys aukštesnį eksternalių simptomų lygį, aiškindami emocijas, dažniau remiasi pavieniais, o ne keletu elgesio ženklų, o tai rodo mažiau išstobulintą ir išlavintą emocijų supratimą lyginant su vaikais, kurie pasižymi žemesniais sunkumų lygčiais (Casey, 1996). Bohnert ir kolegės (2003) taip pat nurodo, kad vaikams, pasižymintiems agresyviu elgesiu, būdingas prastesnis gebėjimas identifikuoti emocijų priežastis. Vis dėlto nėra aišku, ar abu minėti mentalizacijos aspektai susiję tarpusavyje.

Siekiant suprasti kito žmogaus vidines būsenas, svarbu gebėti atpažinti ir neverbalinę emocijų, intencijų, minčių išraišką. Tikslus veido išraiškų pažinimas padeda suprasti kitų žmonių emocijas ir intencijas (Fairchild ir kt., 2009), suteikia esminę informaciją socialinėms sąveikoms (Guyer, 2007). Hallerbackas su kolegomis (2009) nurodo, kad gebėjimas suvokti kito žmogaus veido išraišką gali palengvinti gebėjimą susieti atpažintą išraišką ir kontekstą bei formuoti pagal tai atitinkamus lūkesčius apie žmogaus būseną, o tai taip pat yra mentalizacijos dalis. Netikslus kito žmogaus veido išraiškos atpažinimas gali sukelti sunkumų tiksliai suprasti, kokią emociją patiria žmogus, kokia yra vidinė jo būsena.

Analizuodami skirtingų tyrimų duomenis, Cappadocia ir kolegės (2009) nurodo, kad vaikai, turintys eksternalių sunkumų, prasčiau atpažįsta emocijas iš veido išraiškų. Jones (2007) teigia, kad asocialūs paaugliai vaikinai yra ne tik linkę netiksliai interpretuoti emocišes veido išraiškas, bet ir neteisingai nustatyti žmonių žvilgsnio kryptį. Sharp (2008) nurodo, kad paaugliai, turintys elgesio sunkumų, prasčiau geba atpažinti ne tik emocijas, bet ir mintis iš veido išraiškos. Fairchildo ir kolegų (2009) tyrimų duomenys sutampa su anksčiau minėtais autoriais, tačiau kartu rodo, kad gerokai prasčiau veido išraiškas atpažįsta kaip tik tie paaugliai, kurių elgesio sunkumai prasidėjo ypač anksti. Vis dėlto veido išraiškų atpažinimo tyrimai nėra vienareikšmiai. Yra tyrimų, kuriuose neatrandama statistiškai reikšmingų skirtumų tarp veido išraiškų supratimo lyginant elgesio sunkumų turinčius ir neturinčius vaikus (Guyer, 2007; Pajer ir kt.,

2010). Atsižvelgiant į nevienareikšmius tyrimų rezultatus svarbu toliau tyrinėti elgesio sunkumų turinčių paauglių vidinių būsenų atpažinimą iš veido išraiškų, įtraukiant šį aspektą į mentalizacijos ypatumų tyrimus.

Apibendrinant teorines žinias ir empirinius tyrimus galima daryti prielaidas apie paauglių, turinčių elgesio sunkumų, mentalizacijos aspektus. Tyrimai rodo, kad elgesio sunkumai susiję su prastesniu kito žmogaus patiriamų emocijų supratimu ir stebimo elgesio intencijos nustatymu, tačiau neaišku, ar emocijų ir intencijų supratimas yra susiję. Nevienareikšmiai elgesio sunkumų turinčių asmenų vidinių būsenų supratimo iš veido išraiškų tyrimų rezultatai palieka neatsakytą klausimą, ar šie paaugliai susiduria su sunkumais suprasdami vidines būsenas iš veido srities. Kartu išryškėja tyrimų, kuriuose visi minėti mentalizacijos aspektai būtų vertinami kartu, stoka. Taigi šiuo tyrimu siekiame analizuoti keletą mentalizacijos aspektų kartu, t. y. elgesio intencijos ir patiriamos emocijos identifikavimą aiškinant kito žmogaus elgesį, vidinių būsenų nustatymą iš veido išraiškos. Keliame prielaidas, kad paaugliai, turintys elgesio sunkumų, prasčiau nei jų bendraamžiai, neturintys elgesio sunkumų, aiškindami kitų žmonių elgesį, identifikuos kito žmogaus elgesio intencijas ir patiriamas emocijas bei ne taip tiksliai atpažins žmonių vidines būsenas iš jų veido išraiškos.

METODAI

Tyrimo dalyviai

Tiriamieji yra 76 paaugliai (38 mergaitės ir 38 berniukai), jų amžius – 13–17 m. ($M = 15,25$, $SD = 1,25$). 36 paaugliai ugdomi socializacijos centruose (t. y. specialios paskirties bendrojo lavinimo mokyklose, vykdančiose vidutinės priežiūros priemonę); 40 paauglių mokosi įprastose bendrojo lavinimo mokyklose. Tyrime išskiriamos dvi grupės: tiriamoji ir palyginamoji. Toliau detaliau aprašomas jų sudarymas.

Tiriamoji grupė. Renkant tiriamąją grupę socializacijos centruose buvo gautas direktorių susitikimas atlikti tyrimą. Tyrime kviesti dalyvauti paaugliai ir klasės auklėtojai, kurių prašyta įvertinti paauglių patiriamus sunkumus. Pedagogai buvo pasirinkti, nes dėl įstaigos ypatumų diduma paauglių itin retai matosi su tėvais, dėl to pastarieji negali pateikti informacijos apie tiriamųjų sunkumus. Iš viso tyrime sutiko dalyvauti 53 vaikai (20 mergaičių ir 33 berniukai). 13 paauglių (berniukų) pasitraukė iš tyrimo jį atliekant. Kviečiant paauglius į tyrimą, buvo užtikrinama galimybė

bet kuriuo metu pasitraukti iš tyrimo nepateikus priežasties, todėl analizuoti pasitraukimo priežasčių neturime galimybės. 4 paauglių (2 mergaičių ir 2 berniukų), ugdomų socializacijos centruose, duomenys nebuvo įtraukti į analizę, nes pagal elgesio vertinimą jie nepasizymėjo elgesio sunkumais, t. y. jų įverčiai nepateko į rizikos arba klinikinę zonas (vertinant pagal ASEBA grupės klausimynų normas (Žukauskienė, Kajokienė, Vaitkevičius, 2012)).

Taigi *tiriamąją grupę* sudaro 36 paaugliai (amžiaus vidurkis – 15,19; SD = 1,2), iš jų 18 mergaičių (amžiaus vidurkis 15,56; SD = 1,1) ir 18 berniukų (amžiaus vidurkis 14,83; SD = 1,3). Visi šios grupės paaugliai turi akivaizdžių elgesio sunkumų, patenkančių į rizikos arba klinikinę zonas.

Palyginamoji grupė. Sudarant palyginamąją grupę išdalyti 75 informuoti sutikimai kartu su elgesio vertinimo klausimynu tėvams. 24 vokų negauta, 6 vaikų tėvų komplektai atmesti, nes buvo netinkamai užpildyti. Tinkamai klausimynus užpildė 45 bendrojo lavinimo mokyklas lankantys paaugliai ir jų tėvai. Siekiant, kad palyginamoji grupė neturėtų elgesio sunkumų, į tolesnę analizę neįtraukti 5 paauglių, kurie, tėvų vertinimu, pasižymėjo elgesio sunkumais (3 mergaitės ir 2 berniukai), duomenys.

Taigi *palyginamojoje grupėje* yra 40 paauglių (amžiaus vidurkis – 15,3; SD = 1,27), 20 mergaičių (amžiaus vidurkis – 15,7; SD = 1,13) ir 20 berniukų (amžiaus vidurkis – 14,9; SD = 1,3). Visų šioje grupėje esančių paauglių elgesio sunkumai neperžengia normos (vertinant pagal ASEBA grupės klausimynų normas (Žukauskienė, Kajokienė, Vaitkevičius, 2012)).

Tyrimo eiga

Tyrimas atliktas 3 socializacijos centruose ir 2 bendrojo lavinimo mokyklose (1 mieste ir 1 kaime).

Tyrimo eiga socializacijos centruose. Atvykus į socializacijos centrą, paaugliams buvo papasakojama apie tyrimą ir prašoma jame dalyvauti, siekiant gauti informuotą jų sutikimą. Paaugliai turėjo galimybę atsisakyti dalyvauti tyrime ar pasitraukti iš tyrimo kada panorėję. Viename iš socializacijos centrų tyrimas vyko per pamokas, kitame – metu, skirtu įvairiems privalomiems darbams, trečiame – laisvalaikio valandomis. Klausimynai buvo pildomi individualiai, mažose grupelėse. Apie tyrime dalyvavusius vaikus mokytojų / auklėtojų buvo prašoma užpildyti Mokytojo įvertinimo klausimyną (6–18) (TRF6/18, Achenbach ir Rescorla, 2001).

Tyrimo eiga bendrojo lavinimo mokyklose. Per mokytojus vaikams perduota informacija apie būsimą tyrimą ir raštiškas kreipimasis su tyrimo pristatymu bei prašymu jame dalyvauti, taip pat vokai tėvams, kuriuose buvo informuoto sutikimo forma ir 6–18 metų vaiko elgesio aprašas tėvams (CBCL6/18, Achenbach ir Rescorla, 2001). Paauglių tyrimas vyko per pamokas iš anksto suderinus su mokytojais.

Įvertinimo būdai

Mokyklinio amžiaus vaikų ASEBA klausimynų (Achenbach System of Empirically Based Assessment) CBCL6/18 ir TRF6/18 versijos. Tyrimui naudotos dvi lietuviškosios ASEBA grupės klausimynų versijos: 6–18 metų vaiko elgesio aprašas (Child Behavior Checklist, CBCL6/18, Achenbach ir Rescorla, 2001) ir Mokytojo įvertinimo klausimynas (6–18) (TRF 6/18, Achenbach ir Rescorla, 2001). Lietuvos imčiai šie klausimynai standartizuoti Žukauskienės ir Kajokienės (2003). CBCL pildė vaikų, lankančių bendrojo lavinimo mokyklas, tėvai. TRF pildė vaikų, ugdomų socializacijos centruose, mokytojai / auklėtojai. Šie klausimynai mūsų tyrime buvo skirti elgesio sunkumams įvertinti ir tiriamosios bei palyginamosios grupės atrankai.

Kiekvieną klausimyną sudaro 112 teiginių, leidžiančių įvertinti vaiko elgesio ir emocinius sunkumus, kurių kiekvienas vertinamas 3 balų skale: 0 – jei teiginys neteisingas, 1 – jei iš dalies ar kartais teisingas, 2 – jei dažnai ar labai dažnai teisingas per pastaruosius šešis mėnesius. Šiame tyrime, norint atrinkti tiriamąją ir kontrolinę grupes, naudojamas bendros eksternalių problemų (apimančių agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo skalių rezultatus) skalės įvertis. Žukauskienė, Kajokienė (2006) nurodo, kad skalių patikimumas geras (taisyklių laužymo Cronbacho α reikšmės: CBCL – 0,83; TRF – 0,84; agresyvaus elgesio Cronbacho α reikšmės: CBCL – 0,88; TRF – 0,92; eksternalių sunkumų Cronbacho α reikšmės: CBCL – 0,92; TRF – 0,93).

CBCL6/18 ir TRF6/18 versijose yra sutampančių teiginių, kurie leidžia gauti mokytojų ir tėvų informaciją apie tuos pačius vaiko ypatumus. Vertinant paauglių elgesio sunkumus remtasi kaip tik šiais teiginiais.

Minčių skaitymo iš akių testas (vaikų versija) (sutrumpintai – Akių testas) (The Children's version of the Reading the Mind in the Eyes Test, Baron-Cohen ir kt., 2001). Testas vertina respondento gebėjimą atpažinti žmogaus vidines būsenas, remiantis žmogaus akių srities nuotrauka.

Testas susideda iš 28 nuotraukų. Kiekvienai nuotraukai pateikiami keturi žodžiai, apibūdinantys žmogaus vidines būsenas (pvz., susimąstęs, prislėgtas, susijaudinęs, laimingas). Respondentas prašomas pasirinkti vieną iš keturių nurodytų žodžių, kuris geriausiai atspindi, ką nuotraukoje nufotografuotas žmogus jaučia, galvoja ar kokia yra jo būsena. Vienas iš pateikiamų keturių apibūdinimų yra teisingas. Kiekvienas teisingas atsakymas vertinamas vienu balu ir testo įvertis yra teisingų atsakymų suma. Šis testas buvo sukurtas autizmo spektro sutrikimų turinčių žmonių tyrimams, vėliau tarp daugelio kitų sričių pradėtas naudoti ir mentalizacijos teorijoje mentalizacijai vertinti. Laikoma, kad daugiau teisingų atsakymų nurodo geresnę mentalizaciją (Sharp ir kt., 2009; Vrouva, Fonagy, 2008). Testo psichometrinės charakteristikos rodo jį esant tinkamą naudoti tyrimuose (Baron-Cohen ir kt., 2001; Rueda ir kt., 2013). Tyrime įvertintas testo patikimumas (Cronbacho α) yra 0,73. Leidimas versti ir naudoti Akių testą (vaikų versiją) gautas iš testo autorių.

Situacinės istorijos (SI). Siekiant įvertinti, kaip paaugliai supranta ir aiškina kitų žmonių elgesį, šiam tyrimui buvo sukurtos 9 trumpos istorijos, kuriose aprašoma situacija ir joje dalyvaujančio veikėjo elgesys. Istorijos buvo kuriamos remiantis Vrouvos, Fonagy (2008) naudojimu, bet dar neplatinamu mentalizacijos istorijų metodu paaugliams ir Sharp, Croudace's ir Goodyerio (2007) sukurtų pradinio mokyklinio amžiaus vaikams skirtų trumpų istorijų su paveikslėliais, vaizduojančiais vaikų interakcijas, idėjomis. Situacinėse istorijose aprašomas veikėjų elgesys, išoriškai matoma reakcija, tačiau nėra nuorodų į vidinius išgyvenimus. Situacijose kyla konfliktas, nesupratimas, susiklosto tokios aplinkybės, kurios pagrindiniam veikėjui sukelia neigiamus jausmus, taip pat aprašomas matomas veikėjo elgesys. Paauglių prašoma atsakyti į klausimą, kaip jie mano, kodėl pagrindinis veikėjas taip pasielgė. Kaip nurodo Fonagy, Gergely ir Target (2007), vienas iš gebėjimų, būtinų mentalizacijai, yra gebėjimas daryti išvadas, numatyti ir priskirti psichikos būsenas kitiems žmonėms remiantis matomais elgesio ženklais. Todėl paauglių atsakymai į klausimą apie galimas nurodyto veikėjo elgesio priežastis suteikia galimybę įvertinti paauglio mentalizacijos gebėjimą išskiriant du aspektus – emocinės kito žmogaus būsenos identifikavimą ir jo elgesio intencijos paaiškinimą.

Mentalizacijos gebėjimas yra itin svarbus emociškai intensyviose, su artimais santykiais susijusiose situacijose. Be to, situacijos turi būti nenuolatios nuo paauglių gyvenimo kasdienybės, nes svarbu, kad paaugliai

gebėtų įsijausti į situacijas ir remdamiesi vaizduote nurodyti galimas elgesio priežastis. Dėl šių priežasčių istorijos buvo kuriamos pasitelkiant paauglius kaip ekspertus. Istorijų kūrimas vyko trimis etapais.

1 etapas. Nestruktūruotas interviu su paaugliais (N = 4). Per interviu buvo siekiama surinkti informacijos apie aktualias paauglių gyvenimo situacijas, kuriose jie patiria neigiamų emocijų, patenka į konfliktus, nesusipratimus ir pan. Ši informacija buvo naudojama kaip pagrindas istorijoms kurti, nes svarbu, kad istorijos būtų artimos paauglių gyvenimui ir paaugliams keltų neigiamas emocijas.

Po šio etapo buvo sukurta 15 istorijų, kelios jų turėjo porą galimų skirtingų pabaigų, kelios nebaigtos (aprašyta situacija, tačiau nenurodomas veikėjo elgesys).

2 etapas. Sukurtos 15 istorijų buvo pateiktos 2 paaugliams vertinti. Aptarta, kiek istorijos jiems atrodo įtikimos, realios, vertinant kiekvieną istoriją paprašyta atsakyti į klausimą apie galimas pagrindinio veikėjo elgesio priežastis. Paaugliai taip pat išsakė savo pastabas dėl situacijų aprašymo, veikėjų elgesio aprašymų, pasiūlė skirtingų galimų situacijų pabaigų.

Atsižvelgiant į gautas pastabas, istorijos buvo koreguojamos.

3 etapas. 14 pataisytų istorijų (keletas turėjo porą galimų pabaigos variantų) buvo pateiktos 5 paaugliams vertinti. Jų paprašyta atsakyti į klausimą apie galimas veikėjo elgesio priežastis, nurodyti, kiek įtikima jiems atrodo situacija, pateikti savo pastabas, komentarus, vertinimus.

Po šio etapo paliktos pakoreguotos 9 istorijos. Toliau pateikiamas istorijos pavyzdys: „Per kūno kultūros pamoką Tomas ir klasės draugai žaidė krepšinį. Vienas bendraklasis Kęstas pasišaipė iš to, kaip Tomas varosi kamuolį, kad tai daro ne kaip visi. Vėliau vaikinai žaidė futbolą ir Tomas pradėjo šaipytis iš Kęsto, kad šis keistai bėga per aikštelę. Kaip galvoji, kodėl Tomas taip pasielgė?“

Pagal sudarytą kodavimo protokolą vertinami atsakymai į po kiekvienos istorijos užduodamą klausimą: „Kaip galvoji, kodėl pagrindinis veikėjas taip pasielgė?“ Atsakymai vertinami pagal dvi kategorijas: emocijos identifikavimas (ar teisingai nurodoma, kokią emociją veikėjas galėjo patirti) ir elgesio intencijos identifikavimas (ar teisingai nurodoma, kokia veikėjo elgesio intencija, ketinimas, noras, tikslas). Sukurta vertinimo instrukcija, pagal kurią koduojami paauglių atsakymai. Ir emocijų, ir intencijų identifikavimas vertinamas 1 (teisingai nurodyta) ar 0 (neteisingai arba nenurodyta) balu. Bendras emocijų identifikavimo balas gali

svyruoti nuo 0 iki 9, bendras elgesio intencijų identifikavimo balas – nuo 0 iki 9. Taip pat skaičiuojamas bendras elgesio paaiškinimo balas sudedant emocijas ir elgesio identifikavimo balus, jis gali svyruoti nuo 0 iki 18. Didesnis balas reiškia tikslesnį elgesio paaiškinimą.

Apskaičiuotas dviejų ekspertų (pirmos straipsnio autorės ir kvalifikuotos psichologės, susipažinusios su mentalizacijos teorija) respondentų atsakymų į klausimus apie istorijų veikėjų elgesį kodavimo suderinamumas. Emocijų identifikavimo vertinimo suderinamumui gautas Cohen Kappos koeficientas 0,832 ($p < 0,01$), intencijos identifikacijos vertinimo suderinamumui – 0,639 ($p < 0,01$).

Rezultatai

Siekiant palyginti kito žmogaus elgesio priežasčių aiškinimo (paaiškinimuose atsiskleidžiančių emocijų identifikavimą, elgesio intencijos identifikavimą) ir vidinių būsenų atpažinimo iš akių srities tikslumą tarp tiriamosios ir palyginamosios grupių, skaičiuoti teisingų atsakymų vidurkiai, standartiniai nuokrypiai (1 lentelė). Šių kintamųjų įverčių skirstiniai abiejose grupėse palyginti pritaikius Manno–Whitney kriterijų. Gauta, kad tiriamoji grupė statistiškai reikšmingai prasčiau nei palyginamoji atpažįsta žmogaus vidinę būseną iš jo akių srities ($p < 0,01$). Taip pat gauta, kad tiriamoji grupė, remdamasi aprašytais situacijomis, statistiškai reikšmingai prasčiau nei palyginamoji paaiškina kito žmogaus elgesio priežastis ($p < 0,01$), prasčiau identifikuoja kito žmogaus emocijas ($p < 0,01$) ir elgesio intencijas ($p < 0,01$).

1 lentelė. Elgesio priežasčių aiškinimo ir vidinių būsenų atpažinimo įverčių palyginimas tarp grupių

Table 1. Differences between groups in behavior reasons explanation and internal state identification

| | Tiriamoji (N = 36) | | Palyginamoji (N = 40) | | Manno–Whitney U testas | p |
|----------------------------|-----------------------|------|--------------------------|------|---------------------------|-------|
| | M | SD | M | SD | | |
| Akių testas | 17,28 | 5,18 | 20,7 | 2,97 | 401,0 | 0,001 |
| Emocijos identifikavimas | 3,42 | 2,33 | 5,45 | 2,18 | 383,0 | 0,000 |
| Intencijos identifikavimas | 1,19 | 1,28 | 2,38 | 1,33 | 364,0 | 0,000 |
| SI bendras įvertis | 4,61 | 2,74 | 7,82 | 2,23 | 278,0 | 0,000 |

Siekiant įvertinti sąsajas tarp vidinių būsenų atpažinimo iš akių srities ir elgesio priežasčių paaiškinimų identifikuojant emociją ir intenciją pritaikyta Spearmano koreliacija. Iš 2 lentelės matome, kad tiriamojoje grupėje gauta teigiama vidutinio stiprumo statistiškai reikšminga koreliacija tarp Akių testo įverčio ir emocijos identifikavimo istorijoje įverčių ($r = 0,473$, $p < 0,01$). Tai rodo, kad paauglių, turinčių elgesio sunkumų, tikslesnis kito žmogaus vidinės būsenos atpažinimas iš akių srities nuotraukų yra susijęs su tikslesniu emocijos identifikavimu, kai reikia remtis aprašytu žmogaus elgesiu. Taip pat rastas statistiškai reikšmingas ryšys tarp šio testo įverčių ir elgesio intencijos identifikavimo ($r = 0,352$, $p < 0,01$). Tiriamosios grupės paaugliai, tiksliau atpažįstantys vidinę būseną iš akių srities, teisingiau identifikuoja veikėjo elgesio intencijas aprašytose situacijose.

2 lentelė. *Sąsajos tarp elgesio priežasčių aiškinimo ir vidinių būsenų atpažinimo tiriamųjų imtyje*

Table 2. *Correlations between explanations of behavior reasons and identification of internal states*

| | Tiriamoji grupė (N = 36) | | | Palyginamoji grupė (N = 40) | | |
|----------------------------|--------------------------|--------------------|--------------------------|-----------------------------|--------------------|--------------------------|
| | Akių testas | SI bendras įvertis | Emocijos identifikavimas | Akių testas | SI bendras įvertis | Emocijos identifikavimas |
| SI bendras įvertis | 0,575** | | | 0,251 | | |
| Emocijos identifikavimas | 0,473** | 0,874** | | 0,380* | 0,801** | |
| Intencijos identifikavimas | 0,352* | 0,501** | 0,126 | -0,089 | 0,309 | -0,271 |

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Vertinant bendrą istorijų veikėjų elgesio paaiškinimo įvertį tiriamojoje grupėje gaunama stipri, statistiškai reikšminga koreliacija su veikėjo emocijos identifikavimu ($r = 0,874$, $p < 0,01$). Statistiškai reikšminga stipri koreliacija ($r = 0,801$, $p < 0,01$) tarp šių kintamųjų gaunama ir palyginamojoje grupėje. Tiriamojoje grupėje gauta statistiškai reikšminga, bet silpnesnė teigiama koreliacija tarp bendro istorijų veikėjų elgesio paaiškinimo įverčio ir elgesio intencijos identifikavimo ($r = 0,501$, $p < 0,01$). Palyginamojoje grupėje šių kintamųjų koreliacija statistiškai

nereikšminga. Vadinasi, ir turinčių, ir neturinčių elgesio sunkumų paauglių kito žmogaus elgesio paaiškinimas yra stipriai susijęs su žmogaus patiriamos emocijos identifikavimu, o elgesio intencijos identifikavimas – su tikslesniu bendru elgesio paaiškinimu yra susijęs tik paauglių, turinčių elgesio sunkumų grupėje. Analizuojant ryšį tarp elgesio paaiškinimuose atsiskleidžiančio emocijų identifikavimo ir elgesio intencijos identifikavimo tiriamojoje ir palyginamojoje grupėse gautos silpnos, statistiškai nereikšmingos koreliacijos. Paaugliai, nurodantys tiksliai veikėjo patiriamą emociją, nebūtinai teisingai nurodys ir jo elgesio intenciją.

Siekiant įvertinti sąsajas tarp eksternalių sunkumų ir vidinių būsenų atpažinimo tikslumo iš akių srities bei elgesio paaiškinimo tikslumo (emocijų ir intencijų identifikavimo) buvo pritaikyta Spearmano koreliacija. Visoje grupėje rastos neigiamos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp taisyklių laužymo, agresyvaus elgesio ir bendrų eksternalių elgesio sunkumų ir vidinių būsenų atpažinimo iš žmogaus akių srities, kito žmogaus elgesio paaiškinimo tikslumo, tiek identifikuojant emociją, tiek elgesio intenciją (3 lentelė). Tai rodo, kad paaugliai, turintys daugiau elgesio sunkumų, prasčiau atpažįsta vidinę žmogaus būseną iš jo akių srities, ne taip tiksliai paaiškina kito žmogaus elgesio priežastis, prasčiau identifikuoja už elgesio slypinčią emociją ir elgesio intenciją.

3 lentelė. *Elgesio sunkumų ir elgesio priežasčių aiškinimo bei vidinių būsenų atpažinimo sąsajos visoje tiriamųjų imtyje (N = 76)*

Table 3. *Correlations between conduct difficulties and explanations of behavior reasons and identification of internal states in full sample (N = 76)*

| | Taisyklių laužymo | p | Agresyvaus elgesio | p | Eksternalių sunkumų | p |
|----------------------------|-------------------|-------|--------------------|-------|---------------------|-------|
| Akių testas | -0,387** | 0,001 | -0,415** | 0,000 | -0,437** | 0,000 |
| Emocijos identifikavimas | -0,376** | 0,001 | -0,420** | 0,000 | -0,443** | 0,000 |
| Intencijos identifikavimas | -0,436** | 0,000 | -0,355** | 0,002 | -0,418** | 0,000 |
| SIM bendras įvertis | -0,528** | 0,000 | -0,478** | 0,000 | -0,547** | 0,000 |

*p < 0,05, **p < 0,01

Analizuojant elgesio sunkumų ir mentalizacijos kintamųjų sąsajas tiriamojoje ir palyginamojoje grupėse pritaikytas Spearmano koreliacijos koeficientas. Palyginamojoje grupėje nerasta jokių statistiškai reikšmingų elgesio sunkumų ir minėtų kintamųjų korelacijų. Tiriamojoje grupėje nustatyta statistiškai reikšmingų sąsajų, kurios pateikiamos 4 lentelėje ir aptariamos toliau.

4 lentelė. *Tiriamosios grupės (N = 36) elgesio sunkumų ir elgesio priežasčių aiškinimo ir vidinių būsenų atpažinimo sąsajos*

Table 4. *Correlations between conduct difficulties and explanations of behavior reasons and identification of internal states in the study group (N = 36)*

| | Taisyklių laužymo | p | Agresyvaus elgesio | p | Eksternalių sunkumų | p |
|-------------------------------|----------------------|-------|-----------------------|-------|------------------------|-------|
| Akių testas | -0,097 | 0,573 | -0,374* | 0,025 | -0,299 | 0,076 |
| Emocijos identifikavimas | -0,042 | 0,807 | -0,306 | 0,070 | -0,227 | 0,183 |
| Intencijos identifikavimas | -0,050 | 0,773 | -0,359* | 0,032 | -0,274 | 0,106 |
| SIM bendras įvertis | -0,164 | 0,340 | -0,453** | 0,006 | -0,359* | 0,032 |

*p < 0,05, **p < 0,01

Vertinant taisyklių laužymo skalei priskiriamų elgesio sunkumų ir mentalizacijos aspektų sąsajas, gautos neigiamos silpnos statistiškai nereikšmingos koreliacijos. Tai rodo, kad tiriamosios grupės elgesio sunkumai, priklausantys taisyklių laužymo subskalei, nėra susiję su vidinių būsenų identifikavimo tiek remiantis akių sritimi, tiek aprašytu elgesiu tikslumu. Vertinant agresyvaus elgesio ir mentalizacijos aspektų sąsajas, gautos neigiamos koreliacijos. Agresyvesni paaugliai prasčiau atpažįsta vidines kito žmogaus būsenas iš akių srities ($r = -0,374$, $p < 0,05$). Statistiškai reikšmingas neigiamas ryšys taip pat gautas tarp didesnio agresyvaus elgesio lygio ir veikėjo elgesio intencijos identifikavimo įverčių ($r = -0,359$, $p < 0,05$). Taip pat gauta statistiškai reikšminga neigiama koreliacija tarp agresyvaus elgesio ir bendro elgesio paaiškinimo balo

($r = -0,453$, $p < 0,01$). Tai rodo, kad paaugliai, kurių agresyvumo lygis aukštesnis, prasčiau aiškina žmonių elgesį, identifikuodami galimas vidines elgesio priežastis.

REZULTATŲ APTARIMAS

Tyrimu siekta atskleisti elgesio sunkumų turinčių paauglių į kitus žmones nukreiptos mentalizacijos ypatumus, analizuojant kito žmogaus elgesio priežasčių paaiškinimus ir vidinių būsenų atpažinimą remiantis veido išraiškomis. Mūsų tyrimas atskleidė, kad paaugliai, turintys elgesio sunkumų, pasižymi prastesne mentalizacija: prasčiau nei jų bendraamžiai, neturintys elgesio sunkumų, aiškina kito žmogaus elgesio priežastis ir atpažįsta vidines būsenas iš akių srities.

Pirma, šie paaugliai, remdamiesi kito žmogaus elgesio aprašymu, ne taip tiksliai identifikuoja to žmogaus patiriamą emociją. De Wied ir bendraautorai (2005) nurodo panašius savo tyrimų rezultatus, atskleidami, kad netikslus emocijų identifikavimas reaguojant į kito žmogaus situaciją yra būdingas elgesio sunkumų turintiems vaikams. Analizuojant tyrimo dalyvių atsakymus apie kito žmogaus elgesio priežastis išryškėja Casey (1996) tyrime nustatyta tendencija, t. y. vaikai, kurie pasižymi aukštesniu eksternalių simptomų lygiu, bandydami suprasti kitų žmonių emocijas, dažniau linkę remtis pavieniais, konkrečiais, o ne keletu elgesyje atsispindinčių ženklų, galinčių lemti prastesnę kito žmogaus emocijų identifikavimą.

Tai galima iliustruoti paauglių atsakymų apie istorijų veikėjus pavyzdžiais. Vienoje iš istorijų nurodomi du veikėjo elgesio aspektai („Inga prisipažino savo draugei Justinai, kad jai patinka vienas klasės draugas, ir paprašė niekam apie tai nepasakoti. Per kitą pertrauką visos klasės mergaitės žinojo apie Ingos simpatiją ir garsiai pasišaipė iš jos. Inga ėmė tai neigti, o su Justina visiškai nekalbėjo. Kaip galvoji, kodėl Inga taip elgėsi?“). Norint tiksliai identifikuoti veikėjo emocijas reikėtų atsižvelgti į abu elgesio aspektus, nes jie nurodo galimas skirtingas veikėjo patiriamas emocijas. Tačiau tarp paauglių, turinčių elgesio sunkumų, atsakymų dažni buvo tokie kaip „nes draugė išdavė paslaptį“, „supyko“, „buvo gėda, kad jai patinka klasės draugas“. Jie rodo, kad atsižvelgta tik į vieną ar į kitą elgesyje atsispindintį ženklą ir dėl to netiksliai nurodoma, kokias emocijas veikėjas patiria. Tarp paauglių, neturinčių elgesio sunkumų,

atsakymų buvo daugiau tokių, kurie rodo, kad paauglys pastebėjo abu elgesio aspektus ir jais rėmėsi nurodydamas veikėjo patiriamą emociją (pvz., „buvo gėda prieš kitus ir ji pyko ant draugės“, „buvo nemalonu ir pikta, <...> gėda“).

Kitas svarbus aspektas, aiškinant elgesį yra elgesio intencijos numatymas, supratimas, koks ketinimas slypi už matomo elgesio. Sharp (2006) nurodo, kad elgesio problemų turintys vaikai yra linkę daryti netikslias prielaidas apie kitų žmonių intencijas. Tai patvirtina mūsų tyrimo rezultatai, rodantys, kad šie paaugliai prasčiau identifikuoja kito žmogaus elgesio intencijas ir atsakydami į klausimus apie galimas veikėjo priežastis apskritai daug rečiau identifikuoja intencijas. Anksčiau minėtame istorijos pavyzdyje apie Ingą ir Justina tarp elgesio sunkumų turinčių paauglių buvo tokių netikslių atsakymų apie intencijas, pvz., „dėl to, kad Inga irgi norėjo pasišaipyti“.

Siekdami atskleisti paauglių, turinčių elgesio sunkumų, mentalizacijos ypatumus, kėlėme klausimą, ar du aptarti aspektai aiškinant kito žmogaus elgesį yra susiję, ir darėme prielaidą, kad elgesio aiškinimas atsižvelgiant tiek į emocijas, tiek į intencijas rodys tikslesnę mentalizaciją. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad vis dėlto reikšmingų emocijos ir intencijos identifikavimo sąsajų nėra tiek elgesio sunkumų turinčių, tiek neturinčių paauglių imtyse. Atsižvelgiant į mentalizacijos kompleksškumą, galima daryti išvadą, kad šie mentalizacijos aspektai nėra susiję. Labai svarbu atkreipti dėmesį ir į kitus galimus rezultatų paaiškinimus. Tokie rezultatai gali būti susiję su tuo, kad abiejų grupių paaugliai sunikiau identifikavo intencijas ir elgesio priežasčių paaiškinimas buvo daug stipriau susijęs su tikslu emocijos identifikavimu. Be to, rezultatai gali būti susiję ir su tyrimo metodo ypatumais (nebuvo tiesiogiai prašoma nurodyti, koks ketinimas gali slypėti už elgesio). Tolesniuose tyrimuose būtų svarbu įvertinti emocijos ir intencijos identifikavimo ryšį naudojant patobulintus vertinimo metodus.

Analizuojant, kaip elgesio sunkumų turintys paaugliai atpažįsta vidines būsenas iš žmogaus akių srities, nustatyta, kad šie paaugliai daro daugiau klaidų nurodydami, ką kitas žmogus gali galvoti, jausti, kokia gali būti jo būsena. Šios srities nevienareikšmių tyrimų rezultatų kontekste mūsų rezultatai dera su tyrimais, rodančiais, kad elgesio sunkumų turinčių paauglių gebėjimas atpažinti emocijas iš veido išraiškų yra prastesnis (pvz., Cappadocia ir kt., 2009; Fairchild ir kt., 2009). Svarbu paminėti, kad

tyrimo rezultatai yra panašūs į Sharp (2008) pateikiamus duomenis, kurie gauti vertinant šį mentalizacijos aspektą tuo pačiu vertinimo būdu. Taigi galime daryti išvadą, kad paaugliams, turintiems elgesio sunkumų, būdinga prastesnė į kitus žmones nukreipta mentalizacija, kai reikia remtis neverbaline informacija.

Tyrimo rezultatai taip pat leidžia analizuoti implicitinį (kai kito žmogaus psichinės būsenos suprantamos intuityviai, nebandant verbaliai paaiškinti, ką ir kodėl išgyvena kitas žmogus) ir eksplicitinį mentalizacijos (kai sąmoningai aiškinamas kito žmogaus elgesys) pasireiškimo būdus. Elgesio priežasčių supratimas, emocijų identifikavimas, elgesio intencijos identifikavimas apima eksplicitinę mentalizaciją. Vidinių būsenų atpažinimas žmogaus veide nurodo implicitinę mentalizaciją. Choi-Kainas, Gundersonas (2008) nurodo, kad abu šie būdai dažnai naudojami kartu ir gali būti tarpusavyje susiję, o Fonagy, Batemanas ir Bateman (2011), plėsdami galimų sąsajų aptarimą, teigia, kad žmonės, turintys psichologinių sunkumų, gali pasižymėti netolygumais implicitiniame ir eksplicitiniame mentalizacijos poliuose. Mūsų tyrime elgesio sunkumų turinčių paauglių grupėje atsiskleidžia implicitinės ir eksplicitinės mentalizacijos sąsajos. Šios grupės paauglys, gebantis sąmoningai tiksliau paaiškinti kito žmogaus elgesio priežastis, geba tiksliau atpažinti žmogaus vidinę būseną, kai sąmoningo paaiškinimo nereikalaujama. Taigi elgesio sunkumų turinčių paauglių duomenys patvirtina skirtingų mentalizacijos būdų sąsajas, tačiau šioje grupėje nepasitvirtina Fonagy, Batemano ir Bateman (2011) kelta prielaida apie galimą sąmoningos ir intuityvios mentalizacijos netolygumą. Įdomūs rezultatai išryškėja analizuojant neturinčių elgesio sunkumų paauglių duomenis, kuriuose gaunamas ryšys tarp implicitinės ir eksplicitinės emocijų mentalizacijos yra silpnesnis, o elgesio intencijų supratimo ir implicitinės mentalizacijos reikšmingo ryšio nėra. Lygindami abi grupes, matome, kad elgesio sunkumų turinčių paauglių mentalizacija prastesnė ir kad eksplicitinė ir implicitinė mentalizacija yra susijusi, o neturinčių sunkumų paauglių abu mentalizacijos būdai nėra tvirtai susiję, nors bendri mentalizacijos rodikliai aukštesni.

Tyrimo elgesio sunkumai buvo vertinami ir bendru įverčiu, atskirai išskiriant taisykles laužantį elgesį ir agresyvų elgesį. Elgesio sunkumų turinčių paauglių grupėje išryškėjo, kad agresyvus elgesys yra susijęs su prastesne mentalizacija. Aukštesnis agresyvumas siejasi su mažesniu tikslumu atpažįstant kito žmogaus vidines būsenas iš akių srities

ir paaiškinant kito žmogaus elgesio priežastis. Rezultatai patvirtina Fonagy (2003), Alleno (2006) teorines prielaidas, kad sėkmingos mentalizacijos, nukreiptos į kitą žmogų, trūkumas yra susijęs su smurtu, agresija, kito žmogaus pažeminimu.

Paauglių pateiktų atsakymų apie veikėjų elgesio priežastis analizė atskleidė pateikiamų paaiškinimų skirtumus ne tik tarp grupių, bet ir pačiose grupėse. Tyrimo dalyviai, atsakydami į klausimus apie kito žmogaus elgesį, turėjo remtis vaizduote, kuri, Alleno, Fonagy ir Batemano (2008) teigimu, vaidina svarbų vaidmenį mentalizuojant, kai reikia gebėti ne tik įsivaizduoti skirtingas perspektyvas, bet ir jas pagrįsti realybe. Be to, labai svarbus buvo ir gebėjimas vaizduotėje numatomas galimas istorijų veikėjų elgesio priežastis pagrįsti tikrove – tokia, kokia ji aprašyta situacijose, ir tokia, su kokia susiduria patys paaugliai. Fonagy, Gergely ir Target (2007) nurodo, kad kiekvieno žmogaus gebėjimai įsivaizduoti yra skirtingi, todėl tai gali lemti skirtingas išvadas apie kitų žmonių mintis ir jausmus. Atsakymuose vieni paaugliai pateikia plačius, detalius paaiškinimus, išvadas daro remdamiesi aprašytais situacijomis. Pavyzdžiui, aiškindami istorijos veikėjos Viktorijos, kuri sumaišė dienas ir neatnešė auklėtojai gėlių bei tądien stengėsi vengti auklėtojos, elgesį, pateikia tokius paaiškinimus: „galbūt jai buvo gėda, kad susimaišė, kad neatnešė gėlių. Viktorija bijojo būti įvertinta auklėtojos nelabai gerai, pasirodyti nemandagi“ arba aiškindami kitą istoriją: „Inga išdavė draugė, dėl to ji su ja nekalbėjo, ji pyko. O viską neigė, nes ji nežinojo, kokia to vaikino reakcija bus į tai, kad Ingai jis patinka, galbūt ta Inga labai drovi ir gėdijasi savo jausmų.“ Kiti paaugliai pateikia išvadas, kurios atrodo nepakankamai pagrįstos, per daug nutolusios nuo aprašytų situacijų. Tokie atsakymai taip pat buvo dažnesni tarp paauglių, turinčių elgesio sunkumų. Pavyzdžiui, aiškindami Viktorijos elgesį, jie sako „nes nemėgo klasės vadovės“, „nes neturėjo pinigų“, „auklėtoja buvo bloga“.

Svarbu pažymėti, kad šio tyrimo rezultatai apsiriboja nedidele tirta imtimi, kuri yra specifinė tuo, kad tiriamosios grupės paaugliai ugdomi socializacijos centruose. Šie paaugliai dėl savo elgesio yra patekę į teisėsaugos akiratį, jiems pritaikyta vidutinės priežiūros priemonė, dėl kurios apribojamos jų laisvės, gyvenimo ir ugdymo aplinka yra itin specializuota. Tai išskiria tiriamuosius iš kitų elgesio sunkumų turinčių paauglių. Siekiant suprasti, kokie mentalizacijos ypatumai būdingi įvairiems elgesio sunkumų turintiems paaugliams, būtų svarbu tyrinėti elgesio sunkumų

turinčius paauglius, gyvenančius su tėvais ir lankančius bendrojo lavinimo mokyklas. Tai suteiktų galimybę patikrinti, ar rasti šiame tyrime rezultatai atspindi ir paauglių, kurie turi elgesio sunkumų tik psichologiniu ar psichiatriniu, bet ne teisiniu požiūriu mentalizacijos ypatumus.

Fonagy, Batemanas ir Bateman (2011) nurodo, kad vertinant mentalizaciją svarbu suprasti, jog ji nėra statiškas ar vienpusiškas gebėjimas ar bruožas. Kaip ji bus pritaikyta realioje situacijoje, priklauso nuo daugelio situacijos veiksnių. Šiame tyrime nustatyti mentalizacijos ypatumai atskleidžia, kiek paaugliai geba mentalizuoti, kai yra prašomi tai daryti atlikdami užduotis, tačiau nebuvo vertinami skirtingų situacinių veiksnių (pvz., streso, santykių, kuriuose reikia mentalizuoti, emocijų, kurias reikia suprasti, ir pan.) poveikis mentalizacijai. Remdamiesi šio tyrimo rezultatais, negalime daryti apibendrinimų kasdienio gyvenimo situacijoms, veikiams skirtingų konteksto veiksnių.

Šiame tyrime dėmesys buvo skirtas į kitus žmones nukreiptos mentalizacijos tyrinėjimui. Rasti elgesio sunkumų, ypač agresyvaus elgesio, ir mentalizacijos sunkumų skirtumai ir sąsajos rodo, kad ši tyrimų kryptis yra svarbi. Tolesniuose tyrimuose siekiant atskleisti visapusišką elgesio sunkumų turinčių paauglių mentalizacijos ypatumų vaizdą būtų itin vertinga įtraukti ir metodus, leidžiančius vertinti į save nukreiptos mentalizacijos ypatumus.

IŠVADOS

Elgesio sunkumų turintys paaugliai, aiškindami kito žmogaus elgesio priežastis, prasčiau nei paaugliai, neturintys elgesio sunkumų, identifikuoja kito žmogaus patiriamą emociją ir jo elgesio intenciją.

Elgesio sunkumų turintys paaugliai prasčiau nei tokių sunkumų neturintys bendraamžiai atpažįsta kito žmogaus vidines būsenas iš jo akių srities.

Du mentalizacijos aspektai, t. y. elgesio priežasčių paaiškinimo tikslumas ir vidinių būsenų atpažinimas iš akių srities, yra susiję. Tie elgesio sunkumų turintys paaugliai, kurie tiksliau atpažįsta vidines būsenas iš akių srities, geba tiksliau paaiškinti kito žmogaus patiriamą emociją ir elgesio intenciją.

Literatūra

- Achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families.
- Allen, J. G. (2006). Mentalizing in Practice. In J. G. Allen, P. Fonagy (Ed.) *Handbook of Mentalization-Based Treatment*. Chichester: John Wiley, p. 3–30.
- Allen, J. G., Fonagy, P., Bateman, A. W. (2008). *Mentalizing in Clinical Practice*. Arlington: American Psychiatric Publishing.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Spong A., Scahill V., Lawson J. (2001) Are intuitive physics and intuitive psychology independent? A test with children with Asperger Syndrome. *Journal of Developmental and Learning Disorders*, 5, 47–78.
- Bateman, A., Fonagy P. (2008). Comorbid Antisocial and Borderline Personality Disorders: Mentalization-Based Treatment. *Journal of Clinical Psychology*, 2 (64), 181–194.
- Bohnert, A. M., Cmic, K. A., Lim, K. G. (2003). Emotional Competence and Aggressive Behavior in School-Age Children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31 (1), 79–91.
- Cappadocia, M. S., Desrocher, M., Pepler, D., Schroeder, J. H. (2009). Contextualizing the neurobiology of conduct disorder in an emotion deregulation framework. *Clinical Psychology Review*, 29, 506–518.
- Casey, R. J. (1996). Emotional competence in children with externalizing and internalizing disorders. In M. Lewis, M. W. Sullivan *Emotional development in atypical children* (p. 161–183). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Choi-Kain, L. W., Gunderson, J. G. (2008). Mentalization: Ontogeny, Assessment, and Application in the Treatment of Borderline Personality Disorder. *Am J Psychiatry*, 165, 1127–1135.
- Dodge, K. A. (1993). Social-Cognitive Mechanisms in the Development of Conduct Disorder and Depression. *Annual Review of Psychology*, 44, 559–584.
- Fairchild, G., van Goozen, S. H. M., Calder, A. J. Stollery, S. J., Goodyer, I. M. (2009). Deficits in facial expression recognition in male adolescents with early-onset or adolescence onset conduct disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 5 (50), 627–636.
- Fonagy, P. (1998). Prevention, the appropriate target of infant psychotherapy. *Infant Mental Health Journal*, 19 (2), 124–150.
- Fonagy, P. (2003). Towards a developmental understanding of violence. *The British Journal of Psychiatry*, 183, 190–192.
- Fonagy, P., Bateman, A., Bateman, A. (2011). The widening scope of mentalizing: A discussion. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 84, 98–110.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., Target, M. (2004). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of Self*. New York: Other Press.

- Fonagy, P., Gergely, G., Target M. (2007). The parent-infant dyad and the construction of the subjective self. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (3), 288–328.
- Guyer, A. E., McClure, E. B., Adler, A. D., Brotman, M. A., Rich, B. A., Kimes, A. S., Pine, D. S., Ernst, M., Leibenluft, E. (2007). Specificity of facial expression labeling deficits in childhood psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (9), 863–871.
- Ha, C., Sharp, C., Goodyer, I. (2011). The role of child and parental mentalizing for the development of conduct problems over time. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 20, 291–300.
- Hallerback, M. U., Lugnegard, V., Hjarhag, F., Gillberg, C. (2009). The Reading the Mind in the Eyes Test: Test – retest reliability of a Swedish version. *Cognitive neuropsychiatry*, 14 (2) 127–143.
- Hill, J. (2005). Conduct Disorders. *Psychiatry*, 4 (7), 57–60.
- Holmes J. (2005) Notes on Mentalizing – Old Hat or New Wine? *British Journal of Psychotherapy*, 22 (2).
- Jones, A. P., Forster, A. S., Skuse, D. (2007). What do you think you're looking at? Investigating social cognition in young offenders. *Criminal Behavior and Mental Health*, 17, 101–106.
- Pajer, K., Leininger, L., Gardner, W. (2010). Recognition of facial affect in girls with conduct disorder. *Psychiatry Research*, 175, 244–251.
- Rueda, P., Cabello, R., Fernández-Berrocal, P. (2013). Preliminary validation of spanish "Eyes test-child version". *Ansiedad y Estrés*, 19 (2–3), 173–184.
- Sharp, C. (2006). Mentalizing problems in childhood disorders. In J. G. Allen & P. Fonagy (Eds.), *Handbook of mentalization-based treatments*. Chichester: John Wiley & Sons, p. 201–212.
- Sharp, C. (2008). Theory of Mind and conduct problems in children: Deficits in reading the "emotions of the eyes". *Cognition and Emotion*, 22 (6), 1149–1158.
- Sharp, C., Croudace, J., Goodyer, I. M. (2007). Biased Mentalizing in Children Aged Seven to 11: Latent Class Confirmation of Response Styles to Social Scenarios and Associations with Psychopathology. *Social Development*, 16 (1), 181–202.
- Sharp, C., Fonagy, P. (2008). The Parent's Capacity to Treat the Child as a Psychological Agent: Constructs, Measures and Implications for Developmental. *Psychopathology Social Development*, 17 (3), 737–754.
- Sharp, C., Williams, L. L., Ha, C., Baumgardner, J., Michonski, J., Seals, R. et al. (2009). The development of a mentalization based outcomes and research protocol for an adolescent inpatient unit. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 73 (4).
- Söderström, K., Skårderud, F. (2009). Minding the Baby. Mentalization-based treatment in families with parental substance use disorder: Theoretical framework. *Nordic Psychology*, 61 (3), 47–65.
- Twemlow, S. W., Fonagy, P., Sacco, F. C. (2005). A developmental approach to mentalizing communities: I. A model for social change. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 69 (4), 265–281.

- Walton, A., Flouri, E. (2010). Contextual risk, maternal parenting and adolescent externalizing behavior problems: the role of emotion regulation. *Child: care, health and development*, 36 (2), 275–284.
- de Wied M., Gispens-de Wied, C., van Boxtel A. (2010). Empathy dysfunction in children and adolescents with disruptive behavior disorders. *European Journal of Pharmacology*, 626, 97–103.
- Žukauskienė, R., Kajokienė, I., Vaitkevičius, R. (2012). *Mokyklinio amžiaus vaikų ASEBA klausimynų (CBCL6/18, TRF6/18, YSR11/18) vadovas*. Vilnius.

MENTALIZATION IN ADOLESCENTS WITH CONDUCT PROBLEMS

Lina Gervinskaitė-Paulaitienė, Rasa Barkauskienė
Vilnius University, Lithuania

Summary. Problem. Mentalization refers to an individual's ability to understand their own and others' behaviour in relation to mental states (Allen et al., 2008). Authors of mentalization theory raise the assumption that mentalization difficulties are related to different forms of psychopathology. In order to reveal probable relationships between mentalizing difficulties and interpersonal problems, researchers and practitioners are starting to analyse mentalization in children (Sharp, 2008, Ha et al., 2011) and adults (Bateman, Fonagy, 2008) with conduct difficulties. These studies are important in identifying main mentalization difficulties and in providing the basis for well-grounded interventions. Nevertheless, there are not enough studies exploring mentalization characteristics in adolescents with conduct problems. The aim of this study was to identify characteristics of mentalization in adolescents with conduct problems. **Methods.** 40 adolescents from children socialization centers' and 45 adolescents from secondary schools participated in the study. Based on ASEBA TRF6/18 and CBCL6/18 scales scores 36 adolescents with conduct problems and 40 adolescents having no conduct problems were selected for main research. The method measuring how adolescents explain behavior of other people (mentalize), was designed for this study. The Eyes Test (Baron-Cohen et al., 2001) assessing participants' ability to infer mental states from the eyes region was also used in the study. **Results and conclusions.** The results showed that mentalization in relation to others was worse in adolescents with conduct problems. These adolescents showed inferior ability to identify emotions and intentions in another person when they were asked to give explanations for another persons' behavior. Their ability to infer correct mental states from the eyes' region was worse as well. The results showed that adolescents, who were able to explain another person's behavior more accurately, were able to infer more correct mental states from the eyes' region.

Keywords: behavior explanations, internal states identification, emotion recognition, conduct difficulties, adolescence.

Gauta: 2013-12-16
Priimta: 2014-10-27